

НАУКОВО-ОСВІТНЯ ГРОМАДСЬКІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО СКАСУВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ «МАЛОРУСЬКОГО ДРУКОВАНОГО СЛОВА»

Горбань Т.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Часткова лібералізація суспільно-політичного життя Російської імперії, зумовлена революційними подіями 1905–1907 рр., торкнулася, крім іншого, і мовно-культурної сфери. Ще напередодні революції був виданий імператорський указ (від 12 грудня 1904 р.), у якому йшлося про усунення надмірних обмежень друкованого слова і, зокрема, розглядалися заборони на видання книг українською мовою. Обговорюючи на своїх засіданнях наприкінці 1904 р. способи виконання пунктів цього указу, російський уряд прийняв рішення звернутися до Імператорської Академії наук із запитом для отримання «достатніх фактичних відомостей» з питання заборони українського друку (при цьому, звичайно ж, категорично застерігалось, що «ні в якому разі не маєтсья на увазі скільки-небудь зачіпати питання про мову викладання у народних школах малоруських губерній», тобто про заміну російської мови викладання українською).

Для розгляду цього питання було створено Комісію, до складу якої увійшли провідні академіки-суспільствознавці – В. Зеленський, Ф. Корш, П. Фортунатов, О. Шахматов та інші. Її основний висновок, висловлений в доповідній записці «Про скасування обмежень малоруського друкованого слова» (березень 1905 р.), був таким: «малоруське населення повинно мати таке ж право, як і великоруське, говорити публічно і друкувати своєю рідною мовою». Всупереч офіційним доктринам і стереотипам, нав'язуваним суспільству пропагандою «єдиноруської мови», свій висновок вчені обґрунтовували тим, що історичне життя росіян і українців не створило спільної для них мови. Вони засуджували русифікаторську політику царизму, яка не забезпечувала елементарного права громадян – права навчатися рідною мовою, користуватися відповідними друкованими виданнями.

Доповідна записка була схвалена більшістю всього складу Академії на загальних зборах, що стало одним із свідчень наукової сумлінності членів комісії. Вони обґрунтовано довели, що всі попередні заборони українського друкованого слова не були викликані жодними такими, які загрожували б єдності Росії, «намаганнями малоруського народу чи його інтелігенції». Більше того, підкреслювалося, що зняття цензурних заборон буде в інтересах як українського, так і російського народів. За ініціативою Комісії Академія наук присудила укладачу українського словника Б. Грінченку почесну нагороду, а Синод дав згоду на публікацію українського перекладу «Євангелія».

Фактично Комісією були спростовані всі основні аргументи, котрі протягом багатьох десятків років стояли на перешкоді розвитку української мови, культури загалом. Її висновки схвально оцінив М. Грушевський у спеціально написаній з цього приводу статті. «Реферат академічної комісії», на

чому він особливо наголошував, стоїть на ґрунті окремішності українського народу, його мови й письменства, його історичної традиції і права на вільний розвиток. «Нема й сліду теорій про якийсь провінційний характер української мови чи народності супроти великоруської; реферат виразно трактує як рівнозначні одиниці народ «великоруський» і «малоруський», «язик малоруський» і «язик великоруський» – нема мови про народність і язик «общерусский».

Уряд офіційно погодився з думкою Комісії, однак, аби отримати «достатні фактичні відомості» щодо практичного значення заборони книгодрукування українською мовою та «незручностей, які з неї випливають», ще й з інших джерел, доручив міністрам народної освіти та внутрішніх справ дізнатися про думку в цьому питанні не лише фахівців Імператорської Академії наук, а й Імператорських Київського та Харківського університетів, а також київського, подільського і волинського генерал-губернатора.

Відповіді тих, до кого було спрямоване звернення урядовців, виявилися однаковими: усі висловилися за необхідність відміни заборон «українського слова», у тому числі й генерал-губернатор (до речі, його попередник вказував на шкідливість такої заборони ще у 80-ті роки XIX ст.). В основу односторонньо затверджених пропозицій вченого зібрання Київського університету Св. Володимира про можливість скасування всіх обмежень у використанні української мови та надання їй рівного статусу з російською мовою були покладені висновки з виступів В. Антоновича і В. Перетца. Аналогічних висновків дійшла комісія Харківського університету, яку очолював М. Сумцов, а її членами були професори Д. Овсянико-Куликовський, О. Русов, С. Соловійов, М. Чубинський та ін. До того ж вчена рада університету наголошувала, що хоча питання про мову викладання у школі було зовсім вилучене з обговорення, вона все ж вважає за необхідне, щоб у початкових школах у місцевостях з малоруським населенням було введено навчання «малоросійському читанню й писанню, і щоб було дозволено видавати на малоруській мові літературні хрестоматії та інші педагогічні посібники».

Проте вирішення питання на урядовому рівні зволікалося, відкладалося на невизначений час. Аж у вересні 1905 р. були видані «Тимчасові правила про неперіодичні видання», які, відміняючи стару цензуру, замінили її новими формами цензурного контролю, оскільки на конкретні пропозиції щодо скасування заборони українського слова імператор відповів власноручним резюме: «несвоєчасно». Щоправда, уже через місяць у маніфесті від 17 жовтня 1905 р. він сам засудив систему репресій та пообіцяв на цей раз «вже дійсну свободу друку». Однак знову не обійшлося без зволікання, і лише в березні 1906 р. українську книжку було поставлено юридично в однакові умови з іншими.